

Rituele verbinding op scholen

Kansen en aandachtspunten voor geestelijk verzorgers

Op welke manieren kunnen rituelen verbindend werken in openbare scholen in het voortgezet onderwijs? In dit artikel presenteren wij de uitkomsten van een verkennend, kwalitatief onderzoek naar nieuwe rituelen. In de plurale samenleving kunnen vragen ontstaan hoe een schoolgemeenschap gevormd en versterkt kan worden door rituelen. Geestelijk verzorgers kunnen als zingevingsexperts een educatieve en adviserende rol spelen voor openbare scholen die behoefte hebben aan meer rituele sensitiviteit.

Verbinding is een menselijke behoefte en wordt in veel zingevingstheorieën benoemd als een kernwaarde voor het ervaren van zin in het leven (Derx & Pinn, 2024). Verbinding kan ervaren worden met andere mensen, de natuur of het transcendente. Mensen hebben van oudsher rituelen uitgevoerd om in verbinding te komen met voorouders, goden of de natuur. Welke rol hebben rituelen echter in seculiere en plurale contexten? Het organiseren van rituelen en vieringen hoort tot de kerntaken van geestelijk verzorgers in verschillende werkelden (Handzo et al., 2008). De vraag die wij hier willen onderzoeken is: welke rol kunnen rituelen spelen in het onderwijs en dan specifiek het openbaar voortgezet onderwijs?

In dit artikel reflecteren wij op de rol die rituelen kunnen spelen bij het bevorderen van verbondenheid in openbare scholen voor voortgezet onderwijs, en centrale aandachtspunten voor geestelijk verzorgers in dit kader. Onder verbondenheid op scholen verstaan wij zowel het bevorderen van ervaringen van verbondenheid met de gehele schoolgemeenschap, als het bevorderen van ervaringen van verbondenheid binnen sub-gemeenschappen in de school zoals een jaarlaag, sectie of LHBTQI+ gemeenschappen. Onze reflectie bouwt voort op bevindingen uit een exploratief, empirisch onderzoek naar rituelen in het openbaar voortgezet onderwijs (Spekschoor et al., 2023), en eerder onderzoek op het gebied van rituele be-

geleiding, zingeving, verbinding en onderwijs (o.a. De Groot et al., 2023; Wojtkowiak, 2022).

Na een korte theoretische beschouwing over rituele verbinding en een toelichting bij de empirische verkenning presenteren wij onze analyse van rituele verbondenheid in het openbaar onderwijs, en bespreken we kort enkele aandachtspunten voor geestelijk verzorgers en medewerkers op openbare scholen in onze pluriforme samenleving.

Rituele verbinding in het onderwijs

Het begrip 'ritueel' is vrij breed en wordt in de academische literatuur op verschillende manieren gedefinieerd (Grimes, 2014). Onder de term 'ritueel' vallen verschillende vormen, zoals ceremonies, liturgie, dagelijkse ritualiseringen (Grimes, 2014). Rituelen ontstaan vaak rond individuele en collectieve breukervaringen, zoals bij afscheid en rouw, maar zijn ook onderdeel van gemeenschappen en hoe deze in stand worden gehouden en versterkt (Han, 2020; Driver, 2006). In het onderwijs worden rituelen doorgaans georganiseerd door docenten met affiniteit voor rituelen, zoals docenten levensbeschouwing of geestelijk verzorgers (Moody, 2006; De Wildt, 2014). In dit artikel beschouwen wij rituelen als symbolische, belichaamde handelingen die met een bepaalde intentie in een specifieke tijd en ruimte worden uitgevoerd (Davis-Floyd, 2008; Grimes, 2014).

Rituelen zijn betekenisvol, omdat zij de werkelijkheid symboliseren en vertragen (Geertz, 1973; Han, 2020; Lukken, 1999). De symbolische kant van rituelen is van essentieel belang. Symbolen zorgen voor herkenbaarheid; het is duidelijk wat ermee wordt bedoeld (Han, 2020; Lukken, 1999). In een gemeenschap die sterk is geritualiseerd hoeven symbolen niet te worden

uitgelegd, maar worden ze door iedereen begrepen. Bij nieuwe rituelen en zeker in plurale contexten ligt dat anders, omdat niet iedereen dezelfde symbolen en rituelen deelt.

Symbolen zijn belangrijke verbindende dragers in rituelen, maar de betekenis van ritueel handelen is niet 'slechts' symbolisch (Schilbrack, 2004). Dat wil zeggen dat de symbolische vertaling aan zich betekenisvol is, of 'in zichzelf geladen met zin' en de 'aandacht richt op het wezenlijke' (Lukken, 1999: 49). Rituele verbeelding geeft ruimte om te handelen, te ervaren en associatief te reflecteren. Rituelen zijn ook voorgeschreven en gestructureerd en dragen daarom bij aan betekenisvaker. Door het wegvallen van een rituele structuur vervalt de samenleving volgens Han (2020) in een 'brij' van tijd en ruimte, en worden wij opgeslokt door productiedenken, consumptie en efficiëntie.

Het verbindende aspect van rituelen wordt vaak in rituele studies beschreven (Bell, 1999; Van Gennep, 1960; Turner, 1960). Verbinding door rituelen kan op verschillende manieren worden ervaren, zoals het versterken en ervaren van een gevoel van gemeenschap (Driver, 2006), maar ook het verbinden van verleden en toekomst in het heden (Lukken, 1999), het verbinden met de plaats of een bepaalde datum, 'de grond onder onze voeten' (Lukken, 1999: 21) of 'het land van onze toekomstmogelijkheden' (Lukken, 1999: 21). Door het gebruik van symbolen, symbooltaal en symboolhandelingen kunnen rituelen verwijzen naar een andere werkelijkheid en deelnemers kunnen zich ermee verbinden, zoals het verleden bij herdenkingen, de toekomst bij het uitspreken van een wens of de natuur (zoals bij rituelen rond het klimaat).

Van oudsher vinden op alle scholen rituelen plaats, zowel op openbare als op (religieus) bijzondere scholen. Denk bijvoorbeeld aan welkomstrituelen (dagelijkse begroetingen op het schoolplein of juist in de klas), of een herdenking of gedenkplek bij het overlijden van een leerling of medewerker. Op zowel openbare als levensbeschouwelijke scholen worden daarnaast religieuze rituelen gevierd, zoals een dagopening, de kerstviering of de iftar. Rituelen zijn aan de ene kant gebonden aan bestaande tradities en gedragsnormen, maar tegelijkertijd zijn rituelen doorlopend in beweging (Wojtkowiak, 2022). Zo ook rituelen op scholen. Niet alleen door omstandigheden in de school, bijvoorbeeld omdat rituele begeleiders, omstandigheden en deelnemers veranderen. Maar ook door factoren op macro- en mesoniveau, zoals de secularisering in Nederland en veranderingen in leerlingpopulaties. Soms verliezen rituelen door dergelijke veranderingen aan betekenis. Soms worden zij heruitgevonden, bijvoorbeeld bij het omdopen van het kerstfeest tot het winterfeest. En soms ontstaan er nieuwe rituelen, zoals paarse vrijdag of een ritueel bij het overgaan naar de bovenbouw. De veranderingen in rituelen kunnen naar ons idee bijdragen aan meer of minder verbinding met de gemeenschap. Veranderingen in rituelen, zeker bij bestaande tradities, gaan niet altijd soepel en kunnen ook leiden tot conflicten. Wie heeft zeggenschap over het ritueel? Van wie is het ritueel? Dit zijn legitieme vragen in een diverse en pluralistische samenleving, maar niet altijd makkelijk te beantwoorden. Onze vraag is daarom ook hoe kunnen rituelen wel verbindend werken?

Openbare scholen zijn niet gebonden aan een specifieke levensbeschouwelijke grondslag. Verbindend element is in beginsel dat

iedereen welkom is in het openbaar onderwijs, in lijn onder andere met artikel 1 van de grondwet. De laatste decennia hebben organisaties voor openbaar onderwijs samengewerkt aan een nieuw overkoepelend verhaal en overkoepelende waarden voor het openbaar onderwijs. Dit om zowel intern als richting de samenleving te verhelderen wat openbare scholen verbindt, en welke waarden kenmerkend zijn voor elke openbare schoolgemeenschap. In 2020 presenteerde de Vereniging voor Openbare en Algemeen Toegankelijke Scholen (VOS/ABB) in dit kader de vernieuwde kernwaarden voor het openbaar onderwijs, waar verhalen van iedereen in de samenleving samenkomen: gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting (De Groot et al., 2020). Vertaald naar het thema verbinding kan gesteld worden dat leden van een schoolgemeenschap zich verbonden kunnen voelen vanwege hun gelijkwaardigheid als mens en hun gelijkheid voor de wet. Dat zij zich verbonden kunnen voelen in hun opdracht om op verantwoordelijke manier om te gaan met hun vrijheden. En dat ontmoeting de opdracht in zich draagt om actief verbinding aan te gaan met mensen binnen en buiten de eigen gemeenschappen waar men onderdeel van uitmaakt.

Methode van het verkennende, empirische onderzoek

De insteek van ons kwalitatieve onderzoek was om te verkennen welke rituelen er al zijn op openbare scholen in het voortgezet onderwijs in Nederland, hoe deze worden vormgegeven en welke behoefte er was aan het verstevigen van rituelen en/of het introduceren van nieuwe rituelen. Het betrof een multiple casestudie in drie scholen, waarbij wij in 2023 verschil-

lende soorten data verzamelden: interviewdata, observaties en documenten. Allereerst werden betrokken experts (docenten, team- en schoolleiders) van deze scholen geïnterviewd. In totaal werden er gesprekken gevoerd met zes medewerkers en werden twee transitierituelen geobserveerd: een ritueel waarin een overgang naar een nieuwe rol of levensfase gemarkeerd wordt. De inclusiecriteria voor de interviews betroffen medewerkers van openbare scholen in de regio's Midden en Oost die affiniteit hebben met rituelen en hierover met ons in gesprek wilden gaan. De interviews vonden plaats met behulp van een topiclijst die zich richtte op de vormen en beoogde functies van rituelen op de desbetreffende school. Voor de observaties werd een observatielijst met behulp van de rituele kenmerken van Grimes gebruikt (Grimes, 2014). Aanvullend werden documenten van deze rituelen en via het internet beschikbare schooldocumenten over rituelen in het openbaar voortgezet onderwijs ($n = 39$) geanalyseerd. De studie werd vooraf goedgekeurd door de ethische toetsingscommissie van onze universiteit.

De interviews werden geanalyseerd op basis van open coding en later axiale coding (Corbin & Strauss, 2008). De observaties en documenten werden als aanvullende bronnen gebruikt bij de ontwikkeling van codes en codecategorieën. De analyse van de interviewdata, observaties en documenten leidde tot een onderscheid in zes typen rituele momenten in het onderwijs die in een rapport zijn gepubliceerd (Spekschoor et al., 2023): rituelen die betrekking hebben op (1) het begin van het schoolleven, (2) het einde van het schoolleven, (3) verbinding met medewerkers, (4) feestdagen en vieringen, (5) verbinding met ouders, en

(6) rouw en crisis. Het thema verbinding kwam herhaaldelijk tijdens de analyse naar voren, soms doordat gemeenschap bij sommige rituelen expliciet werd benoemd, maar kwam ook in algemene zin naar voren als centrale functie van rituelen. Voor dit artikel hebben wij de geanalyseerde data opnieuw onderzocht vanuit het thema verbinding.

Verbindende rituelen op scholen

In deze reflectie beschrijven wij voor een aantal van bovengenoemde typen rituele momenten in het openbaar voortgezet onderwijs hoe deze bij kunnen dragen aan verbinding binnen de schoolgemeenschap. Het betreft rituelen die worden uitgevoerd bij het begin en einde van het schoolleven, feestdagen en vieringen en rituelen bij rouwmomenten en crisis. Tot slot beschrijven we enkele aandachtspunten waar geestelijk verzorgers ondersteuning bij kunnen bieden.

Rituele begin- en eindmomenten

Bekende rituelen die het begin en einde van het schoolleven markeren zijn de eerste schooldag en de laatste schooldag, die eindejaarsleerlingen doorgaans zelf (binnen bepaalde marges) feestelijk mogen vormgeven.

Naast deze grote overgangsmomenten zijn er ook dagelijkse geritualiseerde momenten die een begin of einde markeren, zoals het welkomstritueel aan het begin van een schooldag, of een afscheidsritueeltje aan het eind van een les. Doordat er bewust wordt stilgestaan bij deze overgangen en deze samen worden doorleefd, werkt het ritueel verbindend. Rituele momenten hebben dus meerdere rituele functies, naast verbinding ook aandacht en bewustwording:

Het [is] denk ik wel ook heel belangrijk dat de kinderen weer het idee hebben van oké, we starten weer samen. En we doen het weer samen. Ja, eigenlijk is dat wel ook heel erg gezellig. Het is ook een beetje kans geven aan kinderen om bij te praten over wat ze in de vakantie hebben meegemaakt. En op die manier ook weer relaties te verstevigen. (R5)

Een ritueel zet kracht bij overgangsmomenten. Bij het thema begin horen meer 'klassieke' dagelijkse ritualiseringen zoals een hand geven of het begroeten van leerlingen en variaties hierop, zoals het 3x begroeten (op het schoolplein, bij de deur en bij de klas) om de ochtendroutine sterker te ritualiseren. Een nieuw overgangsritueel dat we tegenkwamen is het ritueel het 'stokje overdragen' waarbij de taak om een leuke activiteit voor een jaarlaag of domein te organiseren door het ene groepje leerlingen wordt overgedragen aan het volgende groepje leerlingen bij de start van een nieuwe onderwijsperiode. Een van de docenten legt uit waarom rituelen belangrijk zijn:

Het gaat me erom dat je daarmee toont dat je aanwezig bent. Dat je hier bent. Dat je even de transitie maakt dat je niet buiten bent, of dat je met vrienden aan het chillen bent. Maar dat je dus landt in dat je op school bent. Dan ten tweede zeg ik: ik vind ook dat het iets te maken heeft met respect hoe je erbij zit. (R3)

Naast de kinderen is het 'ook voor de mentoren fijn' (R4). Het samen starten als gemeenschap wordt ook benoemd, maar ook het samen afsluiten:

En de eindejaarsviering, dat is gewoon de afsluiting voor de gemeenschap die we zo belangrijk vinden, dat die wel verplicht is en dat dat hoort bij het zijn van een gemeenschap. (R2)

De gemeenschap draagt dus gezamenlijk bepaalde waardes en de rituelen zetten er kracht bij. Verbinding wordt hierbij bevorderd door een gezamenlijke activiteit, maar ook door te reflecteren op wat men individueel en als groep in de voorgaande periode heeft bereikt:

Waar hebben we die eerste maanden nou keihard aan gewerkt met zijn allen? Met welke boodschap sturen we elkaar de vakantie in. (R2)

Een bijzonder eindejaarsritueel dat we op een van de scholen tegenkwamen was de zogeheten 'bloemendag'. Op deze dag geven alle leerlingen een bloem aan hun favoriete docent als dank voor het afgelopen jaar. Het ritueel is diep ingebed in de schoolgemeenschap aan het einde van het schooljaar: leerlingen, docenten en medewerkers anticiperen op deze dag en verheugen zich erop.

Rituele overgangsrituelen die verbinding onder collega's versterken hebben vaak een humoristische kant. Rituelen kunnen ook een speelse en ludieke kant hebben (Davis-Floyd, 2008). Zo beschreef een docent het ritueel in hun vakgroep om een collega bij diens jubileum een mok te geven met een hele lelijke foto van de betreffende collega met een van diens gevleugelde uitspraken. Dergelijke rituelen creëren een open werkcultuur waarbij samen gelachen mag worden. Humor staat bekend als belangrijk onderdeel bij vriendschappen en op het werk (Holmes & Marra, 2002), wat kan betekenen dat deze luchtigheid wordt gebruikt

om op momenten het contact minder formeel en meer vriendschappelijk te laten verlopen. Door het ritueel wordt deze ludieke ruimte afgebakend en is er dus ook een einde aan. Humor wordt door het ritueel gestructureerd en is daarmee niet overheersend. Zeker wanneer iedereen dezelfde ludieke rituelen ondergaat, wordt humor wellicht ook als initiatie gebruikt om deel uit te maken van de school- en werk-gemeenschap.

Feestdagen en vieringen

Het schoolleven kent naast rituelen bij het begin en einde van het schooljaar, ook enkele andere jaarlijkse feestdagen en vieringen. Openbare scholen hebben geen levensbeschouwelijke achtergrond, maar zijn wel geworteld in de Nederlandse samenleving en daarvoor onderdeel van bestaande culturele en religieuze praktijken. In het onderzoek zagen wij dat openbare scholen hier verschillend mee omgaan. Zo worden soms de christelijke namen van (van oorsprong) religieuze feesten aangepast, bijvoorbeeld van *kerst* naar *winterfeest* of van *Sint Maarten* naar *lichtjesfeest*, maar niet altijd. Kerst wordt ook gevierd in een seculiere variant, waarin het Bijbelverhaal niet centraal wordt gezet, maar wel symbolen zoals de kerstboom, kerstwensen en dergelijke een plek hebben. Er is een schaal waarin van oorsprong religieuze feesten worden gesecculariseerd. Er komen ook nieuwe tradities bij:

Dat schijnt iets te zijn wat we elk jaar doen dat we naar de lokale schaatsbaan gaan en gaan schaatsen. Dat is wel echt een traditie rondom kerst. (R3)

Hier herkennen wij deels wat sociologe Ammerman (2010) beschrijft als 'pragmatisch

pluralisme', dat wil zeggen dat mensen verschillende manieren hebben om levensbeschouwelijkheid uit te drukken. Deze kunnen deels religieus en deels persoonlijk zijn en niet altijd van elkaar te onderscheiden. Een docent legt uit waarom de naam van kerst wel is aangepast:

We noemen het al een tijdje niet meer een kerstfeest. We noemen het een eindejaarsviering, ook omdat we niet nadrukkelijk kerst vieren. Het is de traditie dat het de kerstvakantie heet en dat die rondom kerst begint, maar wat wij feitelijk doen is het einde van het jaar markeren. En de invulling van die viering is heel seculier. (R2)

De nadruk op gemeenschap wordt wederom expliciet benoemd:

En eindejaarsviering, dat is gewoon de afsluiting voor de gemeenschap die we zo belangrijk vinden, dat die wel verplicht is en dat dat hoort bij het zijn van een gemeenschap. (R2)

In dit geval verschuift de functie van de eindejaarsviering naar de gemeenschap en weg van de verbinding met god of de geboorte van Jezus. Het introduceren van nieuwe religieuze vieringen, zoals de iftar wordt door sommige scholen omhelst. Bij andere scholen wordt dit juist expres niet gedaan gezien de openbare visie van de school. Er wordt door scholen soms ook onderscheid gemaakt tussen het ruimte maken voor individuele religieuze rituelen, zoals plek voor een gebedsruimte voor leerlingen en het gezamenlijk vieren van religieuze feesten. Of een openbare school wel of niet een gebedsruimte faciliteert hangt overigens niet alleen samen met de visie van de school, maar

ook met (on)mogelijkheden qua ruimte en personele ondersteuning. Openbare scholen gaan dus verschillend om met religieuze vieringen en feestdagen. In gemeenschappen waar 'kerst' wel wordt gebruikt als naam, wordt het begrip cultureel geïnterpreteerd. Een bestaande naam zorgt ook voor herkenning waardoor de naam wellicht wordt behouden.

Creatieve en ritueel sensitieve scholen hebben ook eigen vieringen die onderdeel zijn van de schoolgemeenschap, zoals het bandjes-festival:

En het bandjes-festival en de muziekavond, voor docenten die in een bandje zitten en zo. Die treden daar dan ook op. Maar ook leerlingen die nog niet zo mooi piano kunnen spelen, of niet zo heel erg goed kunnen zingen maar toch gewoon lekker het podium pakken. [Men lacht] Ja ja nee, het is echt van alle allerlei niveaus en heel open ook. Ja. En dan is het bandjes-festival, meer echt voor bandjes en de muziekavond is ook voor mensen die bijvoorbeeld opera kunnen zingen [lacht]. (R6)

De muzikale avonden, maar ook een jaarlijkse schoolmusical, toneelvoorstelling of presentatiedag zijn rituele momenten waarop scholen, meer of minder nadrukkelijk, verbinding tussen leerlingen, docenten en ouders kunnen faciliteren, en kunnen bevorderen dat men zich onderdeel voelt van de schoolgemeenschap. Feestdagen en vieringen leggen een link met de samenleving buiten het dagelijkse schoolleven. Daarnaast onderbreken feestdagen en vieringen ook het gewone schoolleven waarin leren en presteren centraal staan. Er komt ruimte voor bezinning en feest en het buitenstappen uit het alledaagse.

Rituelen bij rouw en crisis

We zijn in het onderzoek ook verschillende rituelen tegengekomen om stil te staan bij het overlijden van een medewerker of leerling. Naast het inrichten van een stilteruimte, een herdenkingsboek of een tijdelijk herdenkingsplekje, was er ook een school met een vaste herdenkingsplek, een zogenoemde herdenkingszuil. Deze door een kunstenaar gemaakte herdenkingsplek maakt onderdeel uit van het schoolgebouw. De zuil staat centraal bij de entreehal, maar overheerst niet door de subtiele en eenvoudige vormgeving. Het is een mooi voorbeeld van hoe rouw en herdenken een vaste plek kunnen krijgen in het schoolleven. Op bepaalde momenten worden er rond de zuil rituele handelingen uitgevoerd, bijvoorbeeld bij het onthullen van een nieuwe zuil na het overlijden van een leerling of docent:

Die zuil die staat al, maar met een hoes eromheen. En die hoes wordt dan eraf gehaald. En dan staan er bloemen bij en directeur doet vaak een gesprekje. Daarna worden ook de nabestaanden uitgenodigd om even een kopje koffie te komen drinken. (R5)

Deze school biedt in onze ogen een goed voorbeeld van hoe rouw en verlies geïntrigeerd kunnen worden in de schoolgemeenschap:

En ieder jaar bij de sterfdatum, dan staat er een kaarsje en dan staat er een bosje bloemen en markeren we toch weer even dat moment. (R4)

Tijdens Covid werden herdenkingsrituelen in aangepaste vorm uitgevoerd, bijvoorbeeld door een livestream te organiseren:

Ja, dat was natuurlijk een bijzondere omstandigheid. Dat de familie ook aangeeft dat het [aantal bezoekers] beperkt zou blijven, waardoor een heel groot deel van ons eigen personeel daar niet naartoe kon. Toen is er dus die livestream georganiseerd om hier dan te bekijken. (R4)

Rouw en verlies zijn existentiële momenten die ook onderdeel zijn van het schoolleven. Door rituelen vorm te geven worden deze moeilijke momenten met de schoolgemeenschap gedeeld en gemeenschappelijk gedragen.

Aandachtspunten voor geestelijk verzorgers

Onze bespreking van praktijken en mogelijkheden van rituele verbinding in het openbaar voortgezet onderwijs laat zien dat rituelen een essentieel onderdeel vormen in een schoolgemeenschap door het structureren van het schoolritme, het versterken van verbindingen onderling en het ruimte maken voor rouw en verlies. Rituelen spreken de zingevingssdimensie van het menselijk bestaan aan, hierdoor hebben zij geen direct, praktisch 'nut', maar wel zin en betekenis. Hier zit een spanning. Wij beargumenteren in dit artikel dat rituelen verbinding creëren en versterken en tegelijkertijd is een direct doel lastig te meten. Dat hangt ermee samen dat rituelen, net zoals zingevingprocessen, tijd nodig hebben. Een ritueel vormt in eerste instantie een tijdelijke gemeenschap voor de duur van het ritueel (Driver, 2006).

Door rituelen te herhalen worden ze onderdeel van en vormen daarmee ook een gemeenschap (Han, 2020). Om nieuwe rituelen te laten groeien is tijd nodig. De resultaten laten zien dat op openbare scholen waar een rijke rituele traditie is deze van jaargang naar jaargang en

van oude naar nieuwe docenten wordt doorgegeven. Rituelen vormen zo een verbindend element in het schoolleven en drukken de identiteit van de schoolgemeenschap uit.

Geestelijk verzorgers zouden hun expertise op het gebied van rituele begeleiding kunnen delen met openbare scholen die meer rituele sensitiviteit en handelingsrepertoire willen ontwikkelen voor het versterken van de schoolgemeenschap, het creëren van een schoolritme, of bij omgang met rouw en crisis. Geestelijk verzorgers zijn levensbeschouwelijk onderlegde professionals waardoor ze expertise hebben in het gebruik van symbolen en rituelen. Aan de ene kant kunnen geestelijk verzorgers specifieke informatie delen over hun eigen levensbeschouwelijke bronnen, maar hebben zij ook kennis op het gebied van verschillende levensbeschouwelijke tradities. Geestelijk verzorgers kunnen, als (inter)levensbeschouwelijke professionals, een belangrijke rol spelen bij het introduceren en heruitvinden van bestaande rituelen via educatie, trainingen en advies (Wojtkowiak, 2022). In het bijzonder kunnen zij bijdragen aan het verbindende potentieel van (van oorsprong religieuze) rituelen: bijvoorbeeld hoe men een iftar – een gezamenlijke maaltijd waarbij men het vasten bij zonsondergang verbreekt – zo vorm kan geven dat verbinding met islamitische en seculiere ouders en/of wijkbewoners bevordert wordt. Geestelijk verzorgers kunnen tevens bijdragen aan het (verder) vormgeven van rituelen die aansluiten bij de centrale waarden van het openbaar onderwijs: gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting (De Groot et al., 2020).

Een gerelateerd aspect waar geestelijk verzorgers een rol kunnen spelen betreft het intercultureel sensitief organiseren van

(verbindings)rituelen. Hoe kun je als docent en schoolleider bijvoorbeeld bij de organisatie van paarse vrijdag omgaan met ouders die hun kinderen op deze dag thuis willen houden vanwege religieuze of andere overwegingen? Hoe voorkom je dat rituelen die verbinding binnen – en mogelijk emancipatie van – een bepaalde groep versterken, als bedreigend ervaren worden door andere groepen binnen de schoolpopulatie en/of leiden tot negatieve bejegening van de groep die een bepaalde viering organiseert, of hiertegen protesteert? In sommige contexten zou het wenselijk kunnen zijn om naast het ritueel, educatieve en artistieke projecten toe te voegen: er kunnen gesprekken worden gevoerd over gender en seksuele oriëntatie, er zou een tentoonstelling of theatervoorstelling kunnen worden bezocht rond bepaalde thema's. Geestelijk verzorgers kunnen advies geven en trainingen verzorgen voor schoolleiders en docenten die zich hier verder in willen verdiepen.

In het bijzonder kunnen geestelijk verzorgers met expertise op het gebied van interculturele en/of interreligieuze educatie bijdragen aan het betekenisvol verbinden van rituele praktijken in de school, met centrale aspecten van de wettelijke opdracht van burgerschapsvorming van scholen. Via rituelen kan de school immers zowel de burgerschapscompetenties ondersteunen, zoals respect voor culturele en religieuze verschillen, als een democratische schoolcultuur stimuleren.

Een meer generiek aspect waar geestelijk verzorgers aan kunnen bijdragen betreft de vormgeving van rituelen. Hierbij gaat het bijvoorbeeld over bedenken en vormgeven van passende symbolen en rituele handelingen, en de ruimtelijke inbedding van rituelen

(Wojtkowiak, 2022). Een mooi voorbeeld van ruimtelijke inbedding betreft een vitrinekast op een leerdomein waar men rituele objecten in bewaart die terugkerend gebruikt worden in rituelen, of belangrijk zijn voor alle leden van een leerdomein. Denk bijvoorbeeld aan een wisselbeker die bij de jaarlijkse sportdag gewonnen kan worden, of de stokken die nu – en in het recente verleden – zijn gebruikt door groepjes leerlingen die een sociale activiteit voor het leerdomein organiseerden.

Naast ondersteuning van verbinding en gemeenschapsvorming kunnen geestelijk verzorgers ook bijdragen aan de begeleiding van zingeving en betekenisgeving door leerlingen en docenten rond belangrijke overgangen. Rituelen zijn meer dan een 'feest' of een 'protocol', maar vragen om een vertaalslag naar symboliek (Driver, 2006). De rituele handelingen en zintuiglijke ervaringen kunnen de zin- en betekenisdimensie van deelnemers diep raken, waardoor ze een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van leerlingen en hun welzijn.

Tot slot zien we ook een rol voor geestelijk verzorgers om met docententeams te reflecteren over hoe de rituele praktijken van hun school zich verhouden tot de schoolvisie, en over de wijze waarop in het curriculum van hun school aandacht besteed wordt aan begeleiding bij en/of verdieping van de ervaringsgerichte betekenisgeving van leerlingen rond rituelen. Ook kunnen zij met docenten uitwerken hoe zij via educatieve activiteiten gericht op het ondersteunen van persoonsvorming, menswording, burgerschapsvorming en de ervaring van verbondenheid kracht kunnen bijzetten aan rituele praktijken in de school.

Literatuur

- Ammerman, N. (2010). The challenges of pluralism: locating religion in a world of diversity. *Social Compass*, 57(2), 154-167.
- Bell, C. (2010). *Ritual: Perspectives and dimensions*. Oxford University Press.
- Corbin, J., Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3rd ed.). Sage.
- Davis-Floyd, R. (2008). Rituals. In W.A. Darity (ed), *International encyclopedia of the social sciences* (2nd Ed.). Detroit: Macmillan; 259-264.
- Derkx, P. & Pinn, A.B. (2024). *Meaningful aging from a humanist perspective*. Palgrave Macmillan.
- Driver, T.L. (2006). *Liberating rites. Understanding the transformative power of rituals*. BookSurge.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, Inc., Publishers.
- Gennep, A. van. (1969/1909). *The rites of passage*. University of Chicago Press.
- Grimes, R.L. (2014). *The craft of ritual studies*. Oxford University Press Inc.
- Groot, I. de, Eidhof, B., Biesta, G., Bartels, R., Kopmels, T., Bakker, E., Voogd, L. de. (2020). *Openbaar Onderwijs: waar verhalen samenkomen. Theoretisch kader*. Vereniging Openbaar Onderwijs & VOS/ABB.
- Han, B.-C. (2020). *The disappearance of rituals*. Polity Press.
- Handzo, G.F., Flannely, K.J., Kudler, T., Fogg, S.L., Harding, S.R., Hasan, I.Y.H., Ross, A.M., Taylor, R.B.E. (2008). What Do Chaplains Really Do? II. Interventions in the New York Chaplaincy Study. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 14(1), 39-56. <https://doi.org/10.1080/08854720802053853>
- Holmes, J., Marra, M. (2002). Having a laugh at work: how humour contributes to workplace culture. *Journal of Pragmatics*, 34, 1683-1710.
- Lukken, G. (1999). *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning over de plaats en gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur*. VbK Media.
- Moody, I. (2005). Building Community through Ritual: An Exploration of the Work of Chaplaincy on the Chelmsford Campus of the Anglia Polytechnic University. *The Journal of Adult Theological Education*, 2(2), 115-128.
- Turner, V. (1969). *The ritual process*. Aldine Publishing.
- Schilbrack, K. (ed.). (2004). *Thinking through rituals. Philosophical perspectives*. Routledge.
- Spekschoor, E., Wojtkowiak, J., Groot, I. de. (2023). *Rituelen op scholen Onderzoeksrapport over rituele vormen en functies in het openbaar voortgezet onderwijs in Nederland*. https://www.uvh.nl/uvh.nl/up/ZmalowbLS_Onderzoeksrapport_rituelen_op_VO_.pdf.
- Whitehouse, H., Lanman, J.A. (2014). The Ties That Bind Us. *Current Anthropology*, 55(6), 674. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1086/678698>.
- Wildt, K. de. (2014). *With all senses: Something for body and mind. An empirical study of religious ritual in school*. Garamond Verlag.
- Wojtkowiak, J. (2022). Ritual (Re)design. Towards a Framework for Professional Ritual Making in Postsecular Contexts. *Yearbook for Ritual and Liturgical Studies*, 38, 108-123. <https://doi.org/10.21827/YRLS.38.108-123>.